

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LVI/1-2

Посвећено ПАВЛУ ИВИЋУ

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџиан-Премк, др Ирена Грицкай, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сџанојчић,
др Свешозар Сивијовић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Егон Фекеше*

Ову књигу Филолога уредио
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2000

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ
(Београд)

ИЗ ЕКСПРЕСИВНЕ ПРЕФИКСАЦИЈЕ: *КОЧОПЕРИТИ СЕ*

У раду се врши творбено-етимолошка анализа глагола *кочојерити се*, његових изведеница и варијаната. Уједно се даје преглед и коментар досадашњих тумачења шире лексичке породице овог глагола, коју чине континуанте псл. **čeperiti se*, **čepuriti se*, **čepuriti se*, са заједничком општом семантиком „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; дотеривати се“.

Глагол *кочојерити се* „правити се важан, шепурити се, гордити се, разметати се; јогунити се“ широко је заступљен у српско-хрватском језику. О томе сведочи његова разграната лексичка породица — поред основног, јављају се и префигирани глаголски облици: *закочојерити се* „направити се важан“, *искочојерити се* „стати, наместити се кочоперно“, *накочојерити се* „заузети надмен став, понети се важно, уображено, нарогушити се“; придеви *кдчојеран* „који се кочопери, шепури, живахан, окретан, чио; самосвестан, сион, надмен, разметљив; гиздав“, *кочојераст* „гиздав“; именице *кдчојер* „разметљивац, хвалисавац“, *кочојерка* „разметљивица“, *кочојерност* „шепурење, разметљивост, охолост“; прилози *кдчојерно* „жустро, живо, важно, разметљиво“, *накочојерено* „нарогушено, надмено, нашепурено“ итд. (РСА). Глагол је добро посведочен и у дијалектима: *кочојерити се* „истицати се (о предметима), надвисивати околину, штрчати; пркосити, поносити се, правити се важним, понашати се набусито, уображавати се“, *искочојерити (се)* „издвојити се од целине и штрчати; успротивити се, наместити се кочоперно“, *накочојерити (се)* „нападно (се) наместити, истаћи (се), уобразити (се)“, *йокочојерити се* „накострешити се, уобразити се, узнети се“ (Загарац, Ћупић 1997); *кочојерити се* „бити кочоперан, важан, разметати се; бити уображен“, *искочојерити се* „испечити се“ (Ускоци, Станић); *кочојерити се* „бусати се у прса, хвалисаво се понашати, охолити се“ (бачки Бу-

њевци, Реіс/Вацлија); *кочојерити се* „пркосити, инатити се“ (Доњи Рамићи, Малбаша 1976:102). Забележени су и варијантни облици: *кочейерити (се)* „кочоперити се“ (Сарајлија, РСА), *кочейерити се* „правити се важан“ (Гола, Већепаж/Лончарић); *кочийеран* „кочоперан“ (Оток, РСА).

Глагол *кочојерити се* до сада није подвргнут озбиљнијој етимолошкој анализи, иако није остао неуочен у етимолошкој литератури. Први га помиње Малиновски, сврставајући га (заједно са придевом *кочојеран*) међу словенске лексеме у којима се издваја префикс *ко-* и доводећи га у везу са поль. *сзиригну* „жустар, напрасит“, рус. *чепорный, чопорный* „ситничав, педантан; усиљен, надувен, охол“ (Malinowski 1899:118–119). Фасмер оспорава тезу Малиновског о повезаности рус. *чопорный* са сх. *кочојеран*, иако сам не нуди етимолошко решење за руске примере (Фасмер IV 372–373)¹. Шиц у облику *кочојеран* издваја префикс *ко-*, поредећи овај придев са истозначним *чейеран* (Schütz 1965:323)². Москов увршћује облике *кочојерити, кочојеран* у групу српскохрватских лексема са префиксом *ко-* (Москов 1981:93). Копечни преноси Вукову констатацију да је придев *кочојеран* варијанта од *чейеран* и доводи га у везу са чеш. *čerýřit se*, слн. *čerpíriti se, čopíriti se, šopíriti* итд. (Корећу 1983:27, 36). Скок, пак, глагол *кочојерити се* тумачи као сложени деноминал, образован од синтагме „кочити перје“ (Skok I 333–334 s.v. *čokānj*)³.

Да би се дошло до етимологије глагола *кочојерити се* он се, у оквиру српско-хрватског језика, мора сместити у контекст творбено и семантички блиских облика: *чейерити се* „разметати се, гордити се“ (Ускоци, Станић), „држати се осионо, истицати се својим држањем, правити се важан, шепурити се“ (Пива, грађа РСА), *чейерити се* „правити се снажнијим и важнијим него што јесте, бити уображен, кочоперан, надувен“, *чейеран* „који се прави важан, кочоперан (о ситној одраслој особи)“, *ћейеран* „отресит, спретан; укочен, уштогљен,

¹ Трубачев допуњава Фасмерову одредницу Јакобсоновим објашњењем, који сматра да су ови облици повезани са *чепец* (Jakobson 1971:647), али сам не искључује могућност да се ради о творевини са префиксом *че-*, повезаној са *рас-то-нѣритъ* и сл., в. даље.

² Шиц вероватно (мада то не наглашава, за разлику од Копечног, који експлицитно каже „по Вуку“) само преноси податке из Вуковог *Рјечника*, у којем су придеви *кочојеран* и *чейеран* међусобно упућени један на други.

³ Додуше, он ту помиње и глагол *кочити се* „охолити се“ (Вук), који би могао послужити као семантички пандан и узорак; уп. и пример из РСА: *кочити се* „држати се надмено, разметљиво, укочено, правити се важан, кочоперити се, шепурити се“.

образен“ (Загарач, Ћупић 1997), *начейерити се* „накострешити се“ (Иж, Kulišić 1979:93); *начейурити се* „накострешити се, наругушити се“ (Лика, РСА); *шейџерити* „држати се охоло, правити се важан“ (Гола, Већенај/Лопčарић); *шейурити се* „шепирити се, ширити реп, перје; разметати се, охолити се“ (РЈА), *шейурити се* „охолити се, разметати се, правити се важан“ (бачки Буњевци, Реић/Ваћлија), *нашейурити* „скупити и истурити напред (усне), напућити, напћити“ (Лика, РСА); *шейурити се* „охолити се (као паун репом), разметати се“ (РЈА), *дошейурити* „стићи шепурећи се, поносно, гордо доћи“ (РСА), *нашейурити се* „лепезасто раширити реп и накострешити перје (о пауну, ћурану и сл.)“ (РСА).

Наведени облици нису усамљени ни на ширем, словенском плану. О томе сведоче бројне паралеле из готово свих словенских језика (и њихових дијалеката), са заједничком општом семантиком „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“: слн. *čepériti se, ščepériti se, šepériti se, čepíriti se, čopíriti se, šopíriti*; буг. *чеперя се, чоперя се, чоперча се, чанури* 3. л. мн.; чеш. *čepéřit sa, čapéřit se, čepýřiti*; слч. *čepéřit' sa, čapiric še*; пољ. *czapierzyć się, czupirzyć się, czupurzyć się*; глуж. *šepjerić (so)*; длуж. *šepériš (se)*; рус. *чепоритъся, чепуритъся, чануритъся, шеперитъся, щепуритъся, щепиритъся, щеперитъся*; укр. *чеперитися, чепурити(ся)*; блр. *чануріць, чануріцца* итд. (потврде су узете из одговарајућих одредница у ЭССЯ и SP, в. даље; преглед наведених облика даје и Москов 1981:72–73).

Ова породица речи увелико је привлачила пажњу етимолога, али до данас није добила општеприхваћено тумачење. Један број аутора, појашњавајући неке фонетске и семантичке појединости, ипак не нуди и коначно решење.

Скок, нпр., само констатује да је читава породица прасловенска, али не даје њену етимологију. Слн. *čeperiti se* поткрепљује примерима из других словенских језика, не наводећи при том сх. потврде са иницијалним ч-. Варирање ч- и ш- објашњава из шч- у префиксалној сложеници *рашчейирити* и упућује на *чућерак* (Skok III 387 s.v. *šepíriti se*).⁴ Код придева *ћейеран* „живахан, окретан“ Скок издваја основу *ћей-*, проширену суфиксом *-ер-*, али не зна како се основа у тој ре-

⁴ Нешто више података о овом глаголу може се наћи у ванетимолошкој литератури. Тако, нпр., Грицкат сматра да су глаголи *шейирити се, шейурити се* експресивни захваљујући свом основном значењу. Иако поред ових образовања основни, непроширени глагол не постоји, она ипак у скупинама *-ир-*, *-ур-* види склопове суфиксног порекла, који су овде само историјска а не и стварна величина (Грицкат 1955–1956:69).

чи односи према ономотопеји *ћей-*, из које изводи насловну реч одреднице и њене изведенице (Skok I 353 s.v. *ćera*).

Безлај сматра да је основа код ових лексема иста као у *netopir* (Bezlaј II 210 s.v. *načepériti se*), али s.v. *netopir* (id. 221), наводећи разна тумачења ове речи, закључује да је све нејасно; дакле, он нема решење ни за разматрану групу речи.

Славски све ове лексеме карактерише као експресивне. Отуда и променљивост њиховог гласовног лика. Придев *czupurny*, који је носилац одреднице, глаголског је порекла. Исходиште семантичког развоја Славски види у значењу „кострешити перје“, одакле „накострешен, уображен, горд“ и упућује на буг. *пéрја се, пéрча се* „ширити перје; правити се важан“ : *перó* (Sławski I 128–129).

Сличан третман анализирана група речи има и у белоруском етимолошком речнику, где се наглашава да ове истозначне словенске лексеме представљају самосталне експресивне творевине у сваком од језика, о чему сведочи варијантност основе (ЭСБМ 7:284 s.v. *начапурьыца*). Исти став понавља се и s.v. *нашапéрыца* (id. 289), с тим што се ту већ указује на Махеково тумачење да ова образовања укључују интензивирајуће **še-* < **če-*.⁵

Међу ауторима који износе претпоставке и о крајњем пореклу ове лексичке породице запажа се јасна подела на две струје. Подела је заснована на различитим приступима творбеном рашчлањавању разматраних лексема. Док једни у њима виде суфиксалне деривате од основа које се, у крајњој инстанци, све могу свести на ие. корен **(s)kep-*, други у њиховој структури уочавају префиксалне елементе додате или на именску основу која је у *ћеро*, или на глаголску основу **-per-/*-pur-/*-pur-*.

У краковском прасловенском речнику облици **čeperiti*, **čepariti*, **čepuriti* тумаче се као експресивни деривати од **čepati*, **čepiti*. Да би поткрепили овакво тумачење, аутори показују да се деривати истог типа образују и од семантички блиских **čapati*, **čapiti*, **čupati*, **čupiti* (SP 2:141–143). Тако су у једну одредницу смештени етимолошки различити облици од којих је само **čepariti* у вези са **čepati*.⁶ У

⁵ Занимљиво је да се s.v. *нашапéрыца* (id. 289), већ као сопствено, износи тумачење да је у питању експресивна творевина у чијем је саставу интензивирајуће *-ша-* (< **še-* < **če-*) и *рэныць, рэпнуць* „лупнути, треснути“.

⁶ Варбот третира корен **čep-* у **čepati* као варијанту коренова **kop-* (**kopati*) и **šcep-* (**ščepati-*) и на основу тога закључује да је Бернекерова претпоставка (в. даље) о повезаности основа групе **čepariti/*čeperiti* са **škep-* тачна (ова констатација, по нашем мишљењу, стоји само у случају **čepariti*, али не и **čeperiti*, јер се ту ради о континуанти глагола **periti*). Ауторка такође сматра да је до приближавања и

прилог томе говори и семантика. Док континуанте псл. **čeperiti*, **čepuriti* углавном имају значења карактеристична за разматрану групу речи: „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“, дотле континуанте псл. **čepariti* показују сасвим другачију семантику: „чепрати; купати се у песку или у води (о живини); драпати се, чешати се; чешљати се, умивати се; хватати; раскречити се; развлачити, напињати“.

У кашупском етимолошком речнику упућује се на тумачење дато у SP (коме се очито даје предност), али се цитира и објашњење дато у ЭССЯ (SEK I 230 s.v. *šepařec*)⁷.

Бернекер наводи поменуће глаголе s.v. **čepь* „грана, ластар, изданак“, доводећи их тако у везу са *ščepařo*, *ščepati* „расцепити“ (Berneker 143).

Бернар поткрепљује Бернекерову етимологију бугарским примерима. Тумачећи буг. *чопòрест* (*чепèрест*, *чепèраст*) „надувен, извештачен, надмен“, он доводи овај придев у везу са глаголима *чепèря се* „цепати се, растављати ноге; прсити се, хвалити се, правити се важан“, *чопòря се* (*чопèря се*, *чопèрча се*) „застајати испред некога раскорачено, да му се препречи пут; надимати се, прсити се, правити се важан“, *разчопèрвам се* „раскорачивати се, растављати руке или прсте“, одакле и значење „ширити се, заузимати много места, бити обиман“. По њему, то су све континуанте корена **škep-*, који се добро очувао у бугарским дијалектима код речи са основним значењем „цепати, растављати“. Исту двојност значења: „растављати се, кидати се“ и „надимати се“ аутор запажа и код других континуаната корена **(s)kep-*: сх. *чейийи* „ломити, кидати“, *чейийи се* „растављати ноге; правити се важан“, буг. дијал. *чèня* „кидати, скидати“ и *зачèнил се е* „нагиздао се и заузео важну позу“. Бернар сматра да рус. *чòпорный*, као и његов синоним, буг. *чопòрест*, стоји у вези и са чеш. *čepýřiti se* „усправљати се, јежити се“ или слн. *ščepiriti se* „правити се важан“. Иницијална група *šč-*, која алтернира са *č-* (у чешћем слн. облику *ščepiriti se*) и са *š-* (у *šopiriti se*), потврђује предложено везу са кореном **(s)kep-*, на шта указују сх. *шеийи* се, длуж. *šeperiš se* (Бернар 1982:332–333).

контaminaције гнезда **čepati*, **čepariti* са паронимним гнездом **čapati* и синонимним **-periti* (в. даље) — дошло секундарно (Варбот 1998:227–228).

⁷ Са каш. *šepařec sa* у значењу „купати се у песку или води (о живини)“ кореспондира сх. *йўрийи се* „прпушкати се“ (RJA), в. напомену 20.

Шустер-Шевц наведене лексеме сматра старим ономатопејским образовањима од ие. корена **(s)kǣp-* или **(s)kǣp-*. Облике са иницијалним *š-* изводи од палаталне варијанте **skǣp-*, док су облици на *č-* од **kǣp-* (са веларним *k-*). Иако цитира Фасмерово тумачење, аутор га сматра мање вероватним (Schuster-Šewc 1427–1428 s.v. *šepjerić*).

Фасмер, наиме, припада оној другој групи аутора, који разматрају речи третирају као префиксалне творевине. Он претпоставља да су те творевине образоване помоћу префикса *še-*, *če-* од *peró* (Фасмер IV 428 s.v. *šepérutъся*).

Махек облике са значењем „кострешити се“ изводи од **pyriti* са интензивирајућим *če-*. Облик *čeperiti* сматра секундарним, јер је у њему друго *e* резултат асимилације вокала. За *é* у облику *périt sa* „подизати се; правити се важан“ претпоставља да је у вези са *péro* (Махек 98 s.v. *čepýřiti*).

Слично, али детаљније објашњење нуди Сној. По њему, изходни облик **čeperiti se* настао је вероватно од **čepyriti se*, као последица паретимолошког наслањања на **pero*. Облик **čepyriti* Сној третира као варијанту од **šepyriti*, **topyriti* „кострешити се, шепурити се“, првобитно „надимати се“. Ови облици садрже експресивне префиксе **če-*, **še-*, **to-* и псл. **pyriti* „дувати“, сродно са лит. *pūriti* „постати сипак, растресит (о земљи), накострешити се, разбарушити се, набрекнути“ итд., све из ие. ономатопејског корена **pu(H)-*, **poϥ(H)-* „дувати, надувати“ (Сној 69 s.v. *čepériti se*). Међутим, тумачећи слн. *šopiriti*, аутор делимично долази у колизију са датим објашњењем. Иако облик *šopiriti* третира као варијанту са почетним *š-* од *(š)čepériti se*, овде као да иницијални слог *šo-* сматра делом корена, а не префиксом, јер каже да је промена коренског вокала *e > o* или експресивна, или последица наслањања на реч *šōp* „чуперак, ђуба“ (Сној 641).

У московском прасловенском речнику лексеме из овог круга своде се на неколико псл. праоблика. Псл. **čeperiti se*/**čepiriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе која има читав низ апофонских варијаната: **-periti*, **-piriti*, **-pyriti*. Оспорава се извођење од корена **skep-* (ЭССЯ 4:55–56 s.v.). Псл. **čepyriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе **-pyriti*. При том се констатује да је континуанте овог псл. облика тешко разлучити од континуаната **čeperiti se*/**čepiriti se* (ор. cit. 57–58 s.v.). Псл. **čepuriti se* тумачи се као сложеница експресивног префикса **če-* и глаголске основе **-puriti*. Још једном се наглашава да ова основа у саставу аналогних сложеница испољава велику разноликост превојних ступњева (ор. cit. 56 s.v.).

Москов разматране лексеме третира као творевине са префиксима *če-, ča-, čo-, ču-, še-, ša-, šo-, ku-*, образоване од коренова **per-, *pyr-, *pur-, *por-*, који стоје у међусобном аблаутском односу (Moskov 1978:354).

Иако је у свом етимолошком речнику дао другачије тумачење, Шустер-Шевц је у једном ранијем раду био на прагу правог решења. Разматрајући алтернирање коренских вокала у низу **(s)por-/*(s)pr̥r-/*(s)pyr-/*(s)pur-/*(s)per-/*(s)pr̥r-/*(s)pir-*, као примере за превојни степен **(s)pyr-* Шустер-Шевц наводи рус. *пырить* „надизати, кострешити (перје, крзно)“, глуж. *pyrić so* „разјаривати се, постајати напет, надимати се (од беса)“, чеш. дијал. *pyřiti* „id.“, чеш. *čepyřiti* „разбарушивати (косу), кострешити (о перју и коси)“, рус. *растопыривать* „ширити (о крилима), распростирати“, а као примере за превојни степен **(s)per-* наводи глуж. *šepjerić* „дизати се, рашчупавати, кострешити, штрчати (о перју), заузимати непријатељски изглед, правити се важан“, длуж. *šepjeriš* „id.“, чеш. дијал. *čepěrit sa* поред *pěrit sa* „id.“, слч. *čepěrit sa* „id.“. И мада не објашњава иницијалне елементе *če-, še-*, облике који их садрже наводи напореда са облицима без њих. Тиме посредно одређује и порекло облика са иницијалним *če-, še-*, сматрајући их континуантама псл. основа **(s)pyr-/*(s)per-*, а *če-, še-* — вероватно превербима (Шустер-Шевц 1971:478–479).

На основу балтских еквивалената псл. **pr̥rt̥s* „биљно влакно после трљања“, **pr̥rtiti*, које су сродне балтским паралелама разматране словенске лексичке породице (в. l.c.), Шпрингер у једно етимолошко гнездо обједињује псл. **pr̥rt̥s*, **pr̥rtiti* и **(če-)pyriti* (Шпрингер 1998).

Сасвим је могуће да значење „шепурити се, охолити се“ има двоструку мотивацију, тј. да се развило, с једне стране, из „раскорачивати се, ширити се“ (< **čep-er-iti se*), а са друге — из „надизати се, кострешити се“ (< **če-periti se*). При томе су оба семантичка помака очекивана и легитимна.⁸ Ако је прву мотивацију и могуће поткрепити примерима кад је у питању глагол *чејерити се* (се), уп. сх. *рашчѣйиѣи = рашчѣйѣриѣи* „раширити, размакнути прсте, ноге“, *рашчѣйѣриѣи се* „раширити се, раскорачити се, размаћи се“ : *чејѣриѣи се* „разметати се, гордити се“ (Ускоци, Станић), *рашчѣйиѣи се = рашчѣйѣриѣи* „раширити, раскречити ноге“ : *чејѣриѣи се* „држати се осионо, истицати се својим држањем, правити се важан, шепурити се“ (Пива,

⁸ Суштина је у томе да оба конкретна значења имају заједничко општије значење — „повећавати обим, бујати, надимати се“ (оно се јавља код литавских паралела разматраних словенских лексема), одакле се развија „шепурити се, охолити се“ (в. Machek 98 s.v. *čepyřiti*; уп. и Шустер-Шевц 1971:478).

грађа РСА), остаје проблем како објаснити однос *шейѣрѣиѣи* „држати се охоло, правити се важан“ : *џеиѣрѣиѣи* „ширити (о ногама)“, *џеиѣрѣиѣи се* „седећи ширити ноге у коленима, раскречивати ноге“, *рашџеиѣрѣиѣи се* „раскорачити се“ (Гола, Веџенај/Лонџарић). Мало је вероватно да се ту ради само о варијантности основе (уп. Ślawski l.c.; ЭСБМ l.c.) или, пак, о више различитих — било непосредчених (в. Грицкат l.c.), било семантички неодговарајућих — основа типа *џар-*, *џер-*, *џер-* итд., проширених различитим суфиксима (уп. SP l.c.). Стога нам се чини да је претпоставка о префиксима који се додају на основу **per-/*pur-/*pur-* прихватљивија.

Као (не)посредан доказ за то, на шта је већ указао Трубачев (в. нап. 1), може послужити рус. *растопѣритѣ* „раставити (прсте), раширити (крила), раскречити (ноге)“, које Фасмер изводи од *раз-* и *пѣритѣ* „id.“, са уметнутим експресивним *-to-* (Фасмер III 446 s.v.). Глагол *растопѣриватѣ* помиње и Шустер-Шевц међу континуантама основе **(s)pur-*, мада без икаквог објашњења (ор. cit. 478). Овај облик показује да разматране лексеме заиста треба посматрати као сложене настале додавањем експресивних префиксалних елемената на основу **per-/*pur-/*pur-*. Он је такође још једна од многобројних потврда да различити експресивни префикси алтернирају испред исте основе. Додуше, Петлева доводи у сумњу Фасмерово објашњење, сматрајући да је рус. *растопѣритѣ* тешко одвојити од *растопѣритѣ* „раширити, раскречити“, *топѣритѣся* „дотеривати се, кицошки се облачити“ (Петлева 1986:198). Исти став износи се и у ЭСБМ 7:263–264 s.v. *натопѣриџь*⁹. С друге стране, ауторка у облицима *натопѣритѣ* „накострешити“, *натопѣритѣся* „накострешити се, усправити се, нарогушити се“ издаја интензивирајући елемент *-to-* и доводи ове глаголе у везу са *на-пѣритѣся* „набости се на нешто оштро“ (ор. cit. 200)¹⁰. Како су, по нашем мишљењу, облици *растопѣритѣ* и *натопѣритѣ* формално и семантички врло блиски, чини нам се да морају имати и заједничко порекло, а да је до зближавања са

⁹ Аутори предлажу два могућа решења. Према првом, у питању је творевина са елементом *-to-*, и у том случају глагол је у вези са *пѣриџь* „раздувати, надимати“. Међутим, они се ипак опредељују за друго решење, према којем је глагол у вези са *тапѣриџь*. Сем рус. дијал. *топѣритѣся*, *растопѣритѣ*, као паралелу наводе и буг. дијал. *натопѣра*, *натопѣрвам*, чеш. *топѣити* „стајати укочено, непомично“ (l.c.). Овамо још и мак. *џојори* „показивати, истицати што пред неким“, *џојори се* „прсити се, кочоперити се, надувати се“, *исџојори се* „испрсити се, правити се важним“, *наџојори се* „испрсити се, надути се“ (PMJ).

¹⁰ Нама се чини убедљивијим повезивање са глаголом *пѣритѣ*, што је једна од претпоставки изнетих у ЭСБМ (в. претходну напомену).

расто́брить дошло накнадно, због фонетске сличности и значењске идентичности.

Дакле, носилац значења карактеристичних за ову лексичку породицу: „кострешити се, ширити се, надимати се, дотеривати се, гиздати се, истицати се, охолити се, правити се важан, дурити се“¹¹ — јесте основа **per-/*pyr-/*pur-* (пошто експресивни префикси не утичу на промену значења, већ га само интензивирају). Како се та основа одражава у савременим словенским језицима, пре свега у српско-хрватском?

Континуанте псл. **periti (se)* у сх. језику су следеће: *йѣрѣи се* „(ис)пети се, постављати се на истакнуто место, (ис)пентрати се (и на тај начин поста(ја)ти видљив) као каква мета; стати на нишан, намештати се као циљ“, *йѣрѣи се* „намештати се као циљ“ (Загарач, Ћупић 1997), *йѣриѣи* „нишанити, управити нешто на некога“ (Пива, грађа РСА), *йѣриѣи* „помицати, померати; подизати, побадати; постављати мету“, *йѣриѣи се* „стављати самог себе за мету“ (Ускоци, Станић)¹². У РЈА се сматра да је глагол *йѣриѣи* изведен од основе именице *йѣро*, али да је врло тешко разабрати значења и њихов развитак; такође се констатује да глагол није забележен ни у једном речнику. Издвајају се следећа значења: „наперивати; намештати; китити; смерати, нишанити; чинити“.

Тумачећи глагол *йѣриѣи*, Скок истиче да је његово основно значење садржано у фолклорном изразу *йѣриѣи орахе, лешнике* на јабуку за божићни украс или дар помоћу дрвцета које се забада у јабуку и орахе, затим *йѣриѣи млинско коло, йѣриѣи кайу* „китити“. Одатле је, по њему, разумљив даљи развитак значења у „нишанити“. Скок наво-

¹¹ Сличан семантички низ успостављен је и у SP 2:144 s.v. *џерѣръѣ*.

¹² Уп. и префигиране облике: *зайѣриѣи* „ставити, причврстити на истурено место; поставити као мету“, *зайѣриѣи се* „попети се, стати на истурено место; заузети неприродно, упадљиво држање“ (ЦГ, РСА); *исѣриѣи, исѣриѣи* „ставити, поставити на високо, истурено место“ (ЦГ), *исѣриѣи се, исѣриѣи се* „стати, попети се на истурено место; пружити се у висину, уздићи се, издићи се“ (РСА); *наѣриѣи* „довести у усправан положај, надићи, усправити, подићи“, *наѣриѣи се* „усправити се, надићи се пружајући се у висину“ (РСА), *наѣриѣи* „уперити, усмерити, управити; наумити, наканити, одлучити“ (Гола, Већенај/Lončarić), уп. *наѣриѣица* „онај који се због каквог успеха направи важним“ (Пива, грађа РСА); *йѣриѣи* „помаћи, померити; побости, поставити, подићи; саградити, изградити“, *йѣриѣи се* „помаћи се, померити се; побости се, поставити се у усправан положај“ (Ускоци, Станић); *йѣриѣи* „управити нешто у нешто“ (Ускоци, Станић), *йѣриѣи се* „упутити се“ (Дуга Реса и Карловац, Perušić 1986:66), *уѣри се* (у некога) „усмерити се ка неком и упорно га кивити и понижавати“ (Пирот, Златковић 1990:737), *уѣран* „исправан, богат“ (Доњи Рамићи, Malbaša 1976:112).

ди још и значење „у потаји радити“, за које такође сматра да се развило из „набадати, набости“. Семантику глагола *йерийџи* као фактитива на *-ийџи* Скок изводи од *йеро*, тј. „чинити перје нечему > набадати нешто на нешто“ (Skok III 641–642 s.v. *pèro*)¹³.

Исто крајње решење нуди се и у БЕР-у за глагол *пèря* „ширити (руке); оштрили раоник на ралу“, *пèря* се „правити се важан“ < псл. **periti (se)* „покривати се перјем; ширити (перје); оштрили предмет“, које се сматра изведеницом од **pero* (БЕР 5:184–185)¹⁴.

Словеначки глагол *pèriti* „уметати зупце у грабуље, чекиње у дретву, паоке у точак“, *napèriti* „пробости; напети; напујдати“, *upèriti*, *vpèriti* „продрети, провалити“ изводи се из псл. **periti* < ие. **per(H)-* „превести, продрети“, али се реконструисани псл. глагол, због е-вокализма, сматра деноминалом (Bezljaj III 26).

Очигледно је да је у словенским језицима дошло до мешања континуаната псл. глагола **periti* „ширити перје, надимати, надизати“ (< **pero*) и **perti* „пробадати, продирати, упирати“. Варбот чак примећује да глаголи гнезда **perti* испољавају специфичан семантички развитак у рус. изразу *вперить взгляд (взор, очи)* и слн. *vpèriti pogled* (Варбот 1984:23)¹⁵. То би, дакле, значило да сви облици са значењем „управити, усмерити, уперити“ припадају гнезду **perti*. Мешање лексичких гнезда глагола **periti* и **perti* запажа се већ на прасловенском нивоу. Тако се, нпр., у ЭССЯ 22:210 s.v. **naperiti* од значења која нас интересују наводи само слн. *napèriti* „кострешити“, *napèriti se* „накострешити се, нарогушити се“, док се остали облици и значења преклапају са онима који су наведени s.v. **naperti* (id. 210–211). Уосталом, реконструисани глагол **naperiti* тумачи се лаконски: „Корелативно са **periti*, **perti*, **pъpъ*“ и упућује се на одредницу **naperti*.

Континуанте псл. **pyriti (se)* у значењу „надизати (се), надимати (се) / дувати“(?) у сх. језику су: *наййриџи* „напунити ваздухом, надувати, надути; надићи, накострешити (перје)“, *наййриџи се* „надувати се, надути се; надићи се, развити се, раширити се“ (РСА), одатле *наййрен* (дијал. *найириџи*) „надувен, уображен; заст. истурен, истакнут, испупчен“, *наййренџи* „надувеност, уображеност, гордост“ (РСА), уп. и облик са редупликацијом *на-йи-йириџи* „добро узорати

¹³ Скок је у овој одредници помешао глагол *йерийџи* „снабдевати перима, уподобљавати перу и сл.“, деноминал од *йеро*, са хомонимним *йерийџи* „управљати, усмеравати“ = *йријетџи* < **perti* „продирати, пробадати“ (уп. Skok III 42 s.v. *-prijèti*).

¹⁴ Значење „оштрили“ пре би се односило на глагол **perti* (в. претходну напомену).

¹⁵ Ово се, наравно, односи и на сх. *ујерийџи йоглед*.

тако да земља буде растресита и надигнута“ (Бачка, РСА)¹⁶, који додатно потврђује основну семантику глагола. У РЈА се констатује да глагол *йіриийи* није потврђен у другим словенским језицима и издвајају се следећа његова значења: „дувати; потпиривати, подјаривати (ватру)¹⁷; дисати; мирисати, воњати; пушити се, димити се“.

Скок наводи глагол *йирийи* само у значењу „дувати“ и упоређује га са рус. *пырить* „јежити длаку“ и са лит. *pūrstū* „кострешити се“. Чак и у недостатку семантички релевантих сх. потврда, Скок је правилно указао на сродност овог глагола са рус. и лит. облицима, али је исхитрено протумачио његово порекло као ономатопејско (Skok II 661–662 s.v. *piriti*²). Нешто више потврда налазимо код Фасмера који, поред рус. *пырить* и сх. *йіриийи*, наводи и чеш. *puřeti*, *pouriti se* „надимати се“, указујући на њихово сродство са низом балтских облика, али без икаквог етимолошког тумачења (Фасмер III 420).

Континуанте псл. **puriti (se)* у значењу „надизати (се), надимати (се)“ (?) у сх. језику су: *найіриийи* „наљутити, расрдити кога“ (Купиновац, РСА), *найіриийи се* „надурити се, наљутити се; завадити се, посвађати се“ (РСА), одатле *найіурен* „уображен, надмен, умишљен“ (РСА), *найіурлим се* „надурити се“ (Пирот, Живковић). У РЈА је забележен само глагол *йіриийи* „пржити, пећи“¹⁸, али су као његови повратни облици наведени *йіриийи се* „спустити нос као пуран“¹⁹ и „прпушкати се“²⁰, који се вероватно етимолошки разликују од основног облика.

Скок уопште не помиње глагол (*на*)*йіриийи се* у овом значењу, док се он у ЭССЯ 22:234 s.v. **napuriti (se)* тумачи као сложеница **na-* и **puriti*, и сматра се сх.-словенском изоглосом, јер се у одредници наводе још само слњ. *нарџиџес* „налагати, наизмишљати“, *нарџиџес*, „id.“²¹. Овој групи лексема као да припада и стчеш. *puřiti se*,

¹⁶ Уп. поменуто лит. *pūrti* „постати сипак, растресит (о земљи)“.

¹⁷ Ово конкретно значење, осим у сх. *йирийи*, *расйириваийи*, очувало се још само у лужичком, уп. глуж. *pyrić* „ложити (пећ)“, длуж. *pyriš* „запалити, наложити“. У другим словенским језицима глагол долази у пренесеном значењу „зајапурити се, разјарити се“. Значење „палити ватру“ било би првобитно ако је **pyriti* од истог корена од којег и пие. **peḷōr*, *pūr-* „ватра“ > грч. *πῦρ*, хет. *paḥḥur*, герм. *Feuer*, *fire* итд. (в. Schuster-Šewc 1197–1198 s.v. *pyrić*; Loma 1998:155).

¹⁸ Уп. Skok III 81 s.v. *pūriti (se)*. Ради се о континуанти пие. корена **peḷōr*, *pūr-* „ватра“ (в. претходну напомену).

¹⁹ Са примером: Немци се пире и пуре, како да јим се земља под ногум гресе.

²⁰ Са примером: Више пута у праху се [квочка] пури.

²¹ Уп. основни глагол *пуџес* „измишљати, лагати; много причати, брбљати“ (Sychta IV 230).

pyriti se „охолити се“, стчеш. *purny*, чеш. *vzpurny* „тврдоглав“ (потврде су цитиране према Machek 103 s.v. *čiperný*). Облике *purny*, *vzpurny* Шустер-Шевц третира као континуанте превојног степена **(s)pur-* (Шустер-Шевц 1971:479). Махек, пак, сматра да је овде *pur-* вези са моравским *pyřit' sa* „надимати се од беса“ (Machek 706 s.v. *vzpoura*).

Шта се може рећи о основи **per-/*pur-/*pur-?* Аутори ЭССЯ без икаквог појашњења констатују да се ова основа одликује читавим низом апофонских варијаната; тако и Moskov 1978:354–355. Шустер-Шевц у поменутом раду успоставља тај низ: **(s)por-/*(s)pr̥r-/*(s)pyr-/*(s)pur-/*(s)per-/*(s)pr̥r-/*(s)pir-* (ор. cit. 478–479)²², али му Варбот замера на сувише слободном приступу семантичком аспекту презентираниог материјала, што за последицу има да се у ову лексичку породицу сврставају и оне лексеме које јој не припадају. Међутим, остатак изнетих потврда представља несумњив доказ да је овде заиста дошло до мешања аблаутских редова (в. Варбот 1984:125, нап. 22). Ипак није до краја јасно да ли су то апофонске варијанте једне основе или је у питању неколико етимолошки различитих основа које су се због сличности семантике и гласовног склопа — накнадно приближиле. Јер, као што упозорава Варбот, пред цепања јединственог етимолошког гнезда, до чега долази због појаве секундарног аблаута, увек постоји и могућност егзистирања семантички блиског, а генетски независног лексичког гнезда са идентичним консонантским саставом корена, али другачијим аблаутским редом, коме, можда, и припадају облици са претпостављеним одступањима у аблауту (ор. cit. 124). Да би се признало постојање секундарног аблаута у одређеном етимолошком гнезду, и самим тим генетско јединство датог гнезда, строго се мора водити рачуна о семантичкој блискости лексема које се у њега укључују (ор. cit. 125). У случају разматране породице речи значења: „ширити перје (о птицама), кострешити се; правити се важан, шепурити се, држати се надмено; гиздати се, дотеривати се“ реализују се код једног дела континуаната сваке од апофонских варијаната. Али поред ових, срећу се и друга, мање или више сродна значења, што већ намеће потребу да се читаво гнездо детаљније проучи.

Вратимо се глаголу *кочојерити се*. Из изложеног се види да он семантички несумњиво припада разматраној лексичкој породици, на шта указују Малиновски и Копечни. Али творбено се глагол *кочоје-*

²² Варијанту **(s)pur-* аутор објашњава као допунски превојни степен са вокалом *-и-* који се јавља код облика *о/ъ-*реда (ор. cit. 477).

рити се разликује од свих осталих поменутих облика. На специфичност његове творбе скренуо је пажњу Шарифулин, наводећи га као пример у којем се испољава једна од особина експресивних префикаса — њихово варирање и наслојавање испред исте основе (Шарифулин 1982:119). Глагол *се*, дакле, творбено може разложити на *ко-чо-(/че-/чи-)-йерити*²³. Код њега је дошло до наслојавања („аглутинације“) префикаса *ко-*, *чо-* (< *че-*), уп. *ѿ-ко-йеран* „чврст, здрав“ (Ораховица, Skok II 149 s.v. *koròrati*), *кѿ-йијеран* „жив, живахан, крепак, одважан, отресит; вредан, радан, трудољубив“ (Ускоци, Станић)²⁴, буг. *чо-перя се*. Ово није усамљена појава. Испред исте основе, у истом значењу, могућа је и друга комбинација префикаса, уп. *ко-сѿо-йѣрити се* „кочоперити се, гордити се“ (Враће, РСА), буг. *костоперя се* „id.“ (БЕР 2:662 s.v. *кост*¹; реч је само наведена као изведеница или сложеница од *косѿи*, без објашњења). Да је у питању префиксална сложеница „аглутинативног“ типа доказује рус. *ко-сто-пѿжиться* „охолити се“ према *ка-пѿжиться* „шепурити се, правити се важан“, *на-то-пѿжить* „нагиздати; надути“, *на-то-пѿжиться* „нагиздати се, лепо се обући“ (Петлева 1986:201), *че-пѿжиться* „дотеривати се; хвалити се, правити се важан“ (ЭССЯ 4:58 s.v. **щеруžitи се*). И пред другим основама долази до наслојавања префикаса, уп. *на-ко-йу-мрачийи се* „наоблачити се, намрачити се, смркнути се (о небу)“ (Пољица, РСА) према *на-ку-мрачийи се* „прекрити се тамним облацима, намрачити се, натуштити се (о небу)“ (РСА), *на-йу-мрачийи се* „натмурити се, намргодити се, смрачити се, смркнути се; наљутити се“ (БиХ, РСА), рус. *ко-че-вряжиться* „јо-

²³ С обзиром на чињеницу да су у сх. језику потврђени облици са префиксом *че-* (али не и *чо-*), додатим на основу *йер-*, уп. *чейерити се*, *чейеран*, примарним можемо сматрати облик *ко-че-йерити се*. Много распрострањенија варијанта *ко-чо-йерити се* настала је вероватно преласком *-че-* > *-чо-*, ради изједначавања са вокалом префикса *ко-*.

²⁴ Овамо још и *койијернѿи* „опоравити се, живнути, оснажити се“, *окойијерити* „опоравити, помоћи у оздрављењу, подићи“, *окойијерити се* „опоравити се, подићи се, ојачати, окрепити се; избавити се из немаштине, стећи већу имовину; оснажити се“ (Ускоци, Станић), *окойијерѿи се*, *окойијернѿи се* „опоравити се, придићи се, живнути“ (Васојевић, Стијовић 1990), *окойијерити се*, *окуйијерити се* „опоравити се, побољшати се (здравствено, физички); стећи, повећати добро“ (Пива, грађа РСА), *окойијерити се* „извући се, оснажити се“ (Прошћење, Вујичић). Скок изводи облик *ѿкойеран* „чврст, здрав“ од *койијерити* „мицати се, врвети“ са прелазом *и* > *е* (Skok l.c.), али уп. чеш. *špernú* „брз, вешт, покретљив, пргав, срчан“ (Machek 103), у којем се пред истом основном јавља други префикс. У поређењу са *окойеран* придев *койијеран* могао би се тумачити као псеудојекавизам. У погледу значења наведених глагола уп. *йириити* „расти, напредовати“ (RJA).

гунити се; пренемагати се“ (Фасмер II 357), рус. *чу-ка-рэзнуть* „ударити, испити“ (Фасмер IV 380) итд.

Поред конкретног циља — утврђивања етимологије глагола *ко-чойерити се*, овај рад је писан и с намером да се, у главним цртама, рекапитулира досадашња етимолошка дискусија о псл. **čeperiti se*, **čepuriti se*, **čepuriti se* и њиховим континуантима. Интригантност ове лексичке породице огледа се у броју досад понуђених тумачења, а њена сложеност — у непостојању јединственог решења. Овај прилог је, надамо се, још један корак ка његовом изналажењу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Bezlaј** — F. Bezlaј, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1977—.
- БЕР** — *Български етимологичен речник*, София 1971—.
- Бернар 1982** — Роже Бернар, *Българистични изследвания*, София.
- Berneker** — E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch, A — morъ*, Heidelberg 1908–1913.
- Варбот 1984** — Ж. Ж. Варбот, *Праславянская морфология, словообразование и этимология*, Москва.
- Варбот 1998** — Ж. Ж. Варбот, О погнездовой ориентации при реконструкции и этимологизации праславянского лексического фонда, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 223–229.
- Večenaј/Lončarić** — I. Večenaј, M. Lončarić, *Rječnik Gole*, Posebna izdanja Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 4, Zagreb 1997.
- Вујичић** — М. Вујичић, *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, Посебна издања ЦАНУ књ. 29, Одјелјење умјетности књ. 6, Подгорица 1995.
- Вук** — В. Стефановић–Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Грицкат 1955–1956** — И. Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXI/1–4*, Београд, 45–96.
- ЭСБМ** — *Этымалагичны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978—.
- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974—.
- Живковић** — Н. Живковић, *Речник ѿцројског говора*, Пирот 1987.
- Златковић 1990** — Д. Златковић, Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, Београд, 423–740.
- Jakobson 1971** — R. Jakobson, While Reading Vasmer's Dictionary, *Roman Jakobson, Selected Writings II (Word and Language)*, Mouton, The Hague — Paris, 620–649.
- Копецниј 1983** — F. Kopečný, Nochmals zu den affektiven Vorsilben im Slavischen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch 29*, Wien, 25–40.
- Kulišić 1979** — Š. Kulišić, Iški kralj, *Čakavska rič 1979/1*, Split, 67–110.
- Loma 1998** — A. Loma, Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavisches Stammesbildungen, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 143–160.
- Malbaša 1976** — Z. Malbaša, Iz leksike sela Donjih Ramića kod Ključa u Bosanskoј Kraјini, *Прилози ироучавању језика 12*, Нови Сад, 95–117.

- Malinowski 1899** — L. Malinowski, Kilka przykładów użycia przedrostka *ko-* w językach słowiańskich, *Prace Filologiczne* V, Warszawa, 117–119.
- Machek** — V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².
- Moskov 1978** — M. Moskov, Ein besonderes Präfixsystem in der slavischen Sprachen, *Slavistische Studien* zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978, Köln — Wien, 345–360.
- Москов 1981** — М. Москов, Старинна префиксна система в славјанските езици (История и теория на проблема), *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“*, 75/1, София, 40–111.
- Peić/Bačlija** — M. Peić, G. Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad — Subotica 1990.
- Perušić 1986** — M. Perušić, Rječnik čakavskog narječja općine Duga Resa i Karlovac, *Čakavska rič* 1986/2, Split, 35–73.
- Петлева 1986** — И. П. Петлева, О важности учета в этимологии редких лингвистических явлений формального характера, *Этимология* 1984, Москва, 198–201.
- RJA** — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- PMJ** — *Речник на македонскиот јазик*, ред. Б. Конески, Скопје 1986.
- РСА** — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1959—.
- SEK** — W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, Warszawa 1994—.
- Skok** — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Ślawski** — F. Ślawski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1952—.
- Snoj** — M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SP** — *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc. 1974—.
- Станић** — М. Станић, *Ускочки речник*. 1–2, Београд 1990.
- Стијовић 1990** — Р. Стијовић, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник* XXXVI, Београд, 121–380.
- Schuster-Šewc** — H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* 1–24, Bautzen 1978–1989.
- Schütz 1965** — J. Schütz, Das präfigierende Element *ka-/ko-/k-* in der Wortbildung des Slavischen, *Die Welt der Slaven* X, Wiesbaden, 322–329.
- Sychta** — B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* I–VII, Wrocław 1967–1976.
- Težak 1981** — S. Težak, Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 203–428.
- Тупић 1997** — Д. Тупић и Ж. Тупић, Речник говора Загарача, *Српски дијалектолошки зборник* XLIV, Београд.
- Фасмер** — М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* I–IV (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), Москва 1986–1987².
- Шарифуллин 1982** — Б. Я. Шарифуллин, Об особенностях экспрессивных аффиксов в словообразовательной системе языка. Экспрессивные пре-

фиксы, *Лексика и фразеологија руских говорив Сибири*, Новосибирск, 111–123.

Шпрингер 1998 — О. А. Шпрингер, О составе одного этимологического гнезда (праслав. **(ĉe-)pyriti (se)*, **rьrtь*, **rьrtiti*), *Проблемы сравнительно-исторического языкознания в сопряжении с лингвистическим наследием Ф. Ф. Fortunatova*, Тезисы докладов, Москва, 110–112.

Шустер–Шевц 1971 — Г. Шустер–Шевц, Из славянского этимологического словаря, *Исследования по славянскому языкознанию*. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна, Москва, 474–485.